

SECTION 4. ENTERPRISE ECONOMICS AND PRODUCTION MANAGEMENT

DOI: 10.46299/ISG.2025.MONO.ECON.2.4.1

4.1 Соціально-економічні стратегії сталого розвитку аграрного підприємництва на умовах сталого розвитку

Соціально-економічний розвиток аграрного підприємництва та сільських територій та в сучасних українських сільськогосподарських умовах відбувається під впливом низки інституційних детермінант, серед яких необхідно відмітити важливість як економічної складової так і соціальної. У наш час розвиток аграрного підприємництва стає фундаментальним, консолідуючим, багатовимірним та найактивнішим інструментом, який значною мірою може гарантувати створення та навіть довгострокове утримання передових економічних позицій. Об'єктивні ринкові принципи управління аграрним підприємництвом свідчать про те, що вони є базисом розвитку різних соціально-економічних умов і економічні та соціальні умови відіграють важливу роль і стратегії сталого розвитку відіграють в цьому процесі важливу роль.

Згадування терміну «стратегія» в економічній термінології було у 1962 році в праці Chandler Jr Alfred D. в науковій праці «Стратегія та структура» де автор мав на увазі управління будь-яким комерційним підприємством [85]. Існує достатня кількість визначень, пов'язаних з конкретним застосуванням терміна «стратегія». У деяких економічних джерелах стратегія розуміється як мистецтво управління соціально-політичною боротьбою, як загальний план її бачення, що виходить з конкретних обставин етапу суспільного розвитку аграрного підприємства. У менеджменті термін «стратегія» визначається як програма дій, що визначає розвиток аграрного підприємства та пов'язаного з нею системою управління, а також досягнення визначених цілей.

Стратегія – це загальна програма дій, що передбачає встановлення пріоритетів для вирішення проблем та розподіл ресурсів для досягнення поставленої мети, на основі оцінки потенційних можливостей підприємств та прогнозу розвитку їхнього зовнішнього середовища [86]. У рамках розроблених

стратегій організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, на думку Макаренко Н.О. реалізуються такі стратегії: об'єднання власників великих приватних сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств; асоціація власників дочірніх компаній; асоціація власників окремих земельних ділянок та нерухомості. Основою для розробки таких стратегій є основні принципи створення кооперативів, які створюються на основі Закону України «Про кооперацію» від 10 липня 2003 року [87]. Дослідження показують, що власникам приватних сільськогосподарських підприємств або окремих дочірніх підприємств економічно раціональніше об'єднуватися в кооперативи. Це пов'язано з багатьма якісними та кількісними відмінностями між особистими дочірніми підприємствами та великими сільськогосподарськими підприємствами, що призводять до певних розбіжностей під час прийняття важливих для роботи кооперативу рішень, таких як: рішення щодо правового статусу; теми та види діяльності; темпи виробництва; площі випасу; розміри тварин; організація виробництва; Використання трудових ресурсів [86].

Ми вважаємо, що наприклад, недостатній рівень розвитку обслуговуючих кооперативів у сільськогосподарському секторі пояснюється головним чином тим, що його функціонування неможливе без взаємовідносин між його членами, які конструктивно співпрацюють та досягають спільного бачення.

На думку Писаренко В.В., Дем'яненко Н.В. та Назаренко Є.О. в той момент коли підприємство формулює стратегію розвитку та впроваджує стратегічне управління, воно зможе поводитися послідовно та системно, особливо в аграрному бізнесі, та й у динамічному конкурентному ринковому середовищі загалом, підвищуючи ймовірність досягнення поставленої мети [88].

Світова практика свідчить, що існують три основні типи стратегії розвитку бізнесу, кожен з яких обґрунтований специфічними особливостями аграрного виробництва:

- 1) стратегія зростання чи розвитку, яка відображає намір підприємства збільшити обсяг виробництва, продажів, прибутку та капіталовкладень;

2) стратегія стабілізації чи сталості, яка відображає прагнення аграрного підприємства підтримувати досягнутий рівень виробництва в умовах значної нестабільності обсягу продажів та прибутку;

3) стратегія виживання це захисна стратегія у разі глибокої кризи в діяльності компанії [89].

Наразі керівництво аграрних підприємств обирає такий образ себе та концепцію розвитку, яка відповідає можливостям підприємства та характеристикам навколишнього середовища і доступних ресурсів. Деякі науковці тлумачать «концепцію управління» як сукупність ідей, принципів та бачень, що призводять до [90]:

- мети діяльності;
- механізм взаємодії між суб'єктом та об'єктом управління;
- стиль взаємодії внутрішніх структурних зв'язків;
- механізм, що враховує вплив зовнішніх факторів змін навколишнього середовища.

Виходячи з цього головним завданням стратегічного управління є навчитися гнучкіше передбачати зміни на ринку, з метою отримання конкурентних в довгостроковій перспективі переваг аграрними підприємствами.

Стратегічне управління базується на чіткій стратегії, яка визначає ефективний план розвитку аграрного підприємства на майбутнє. Тому дослідники наголошують на зростаючому інтересі до стратегічного планування, в якому менеджери повинні оцінювати контекстуальні фактори, які впливають на цю діяльність, щоб приймати рішення. На думку Савчука О.В. стратегічне планування – це складне завдання, яке поєднує елементи багатьох управлінських функцій [90]. Сьогоднішні керівники здатні краще, ніж будь-коли раніше, передбачати розвиток глобальних викликів.

Розвиток підприємств аграрної сфери безпосередньо впливає на соціально-економічний розвиток територіальних громад України, яке відбувається в умовах дефіциту економічних ресурсів, і цей дефіцит економічних ресурсів призводить до економічної та соціальної деградації місцевих громад,

яке характеризується зменшенням їхньої чисельності та якості життя, особливо в умовах воєнної агресії. Концепція сталого розвитку аграрного сектору та сільських територій ґрунтується на тому принципі, що потреби сучасного покоління повинні бути задоволені без шкоди для здатності майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Оскільки базові потреби кожної окремої людини, а отже, і кожного суспільства, можуть бути різними, принцип сталості спирається на суб'єктивній оцінці базових, і не лише базових, потреб та ступеня їх задоволення. Людина, яка вважає себе задоволеною в одному суспільстві, може бути незадоволеною тими ж потенціями можливостями задоволення своїх потреб, в іншому суспільстві [91]. Підхід до оцінки сталого місцевого розвитку, що базується на визначеннях мешканців того, як вони визначають сталий розвиток територіальної громади, є доречним та важливим. Оцінка сталого місцевого розвитку та вплив на нього розвиток аграрних підприємств це інструмент, вбудований у процес стратегічного планування, для визначення пріоритетів фінансування сільського господарства та місцевого розвитку. Він має стосуватися екологічної стійкості, управління, соціального розвитку та соціальної інтеграції, включаючи гендерну рівність і розширення прав і можливостей вразливих груп. З огляду на нерівномірний економічний розвиток окремих регіонів, такий інструмент повинен включати рівень місцевого добробуту та необхідності стимулювання та розвитку приватного аграрного сектору. Інтеграційна структура SAT4SLD складається з чотирьох цілей сталого розвитку: ефективне використання ресурсів (природних та інших), справедливий розподіл ресурсів, зайнятість та рівні можливості працевлаштування, а також рівний доступ до державних послуг. На думку Урбан О., цей підхід також можна застосувати до визначення пріоритетів фінансування місцевого розвитку [91].

Сталий місцевий розвиток зосереджений на цінностях регіональної спільноти та розвитку підприємництва. Деякі дослідники поділяють їх на шість форм капіталу: людський та соціальний капітал, інноваційний та фінансовий капітал, фізичний капітал та природний капітал [91]. Ці активи відповідають основним групам зацікавлених сторін, з якими вони найбільш тісно

ототожнюються: місцеве самоврядування, громада, приватний сектор та користувачі ресурсів. Активи та суб'єкти пов'язані з головною метою сталого розвитку чотирма принципами управління, що підтримують сталий розвиток: довгострокове бачення, прозоре прийняття рішень, участь та розширення прав і можливостей, стимули та регулювання. Першим кроком у проведенні аналізу ситуації є визначення відповідних зацікавлених сторін та створення багатосторонньої робочої групи, відповідальної за впровадження. На рисунку 1 відображено типові зацікавлені сторони у сталому місцевому розвитку.

На наступному етапі для визначені існуючих національних та місцевих стратегій та планів пов'язані зі сферами діяльності ключових зацікавлених сторін (рисунок 2). Це допомагає провести аналіз ситуації та визначити наявність узгодженої регуляторної бази, яка підтримує сталий розвиток.

Наступний крок аналізу ситуації полягає у зборі інформації від зацікавлених сторін в інтерактивному форматі. На цьому етапі рекомендується проводити окремі зустрічі з особами та організаціями, що представляють кожен з основних груп зацікавлених сторін. Наступний крок – підготовка аналізу ситуації на основі висновків зустрічей та огляду відповідних існуючих стратегій та планів. Аналіз ситуації повинен відображати подібності та відмінності в оцінках різних зацікавлених сторін, а також фактори, які вважаються найважливішими (наприклад, сильні чи слабкі сторони).

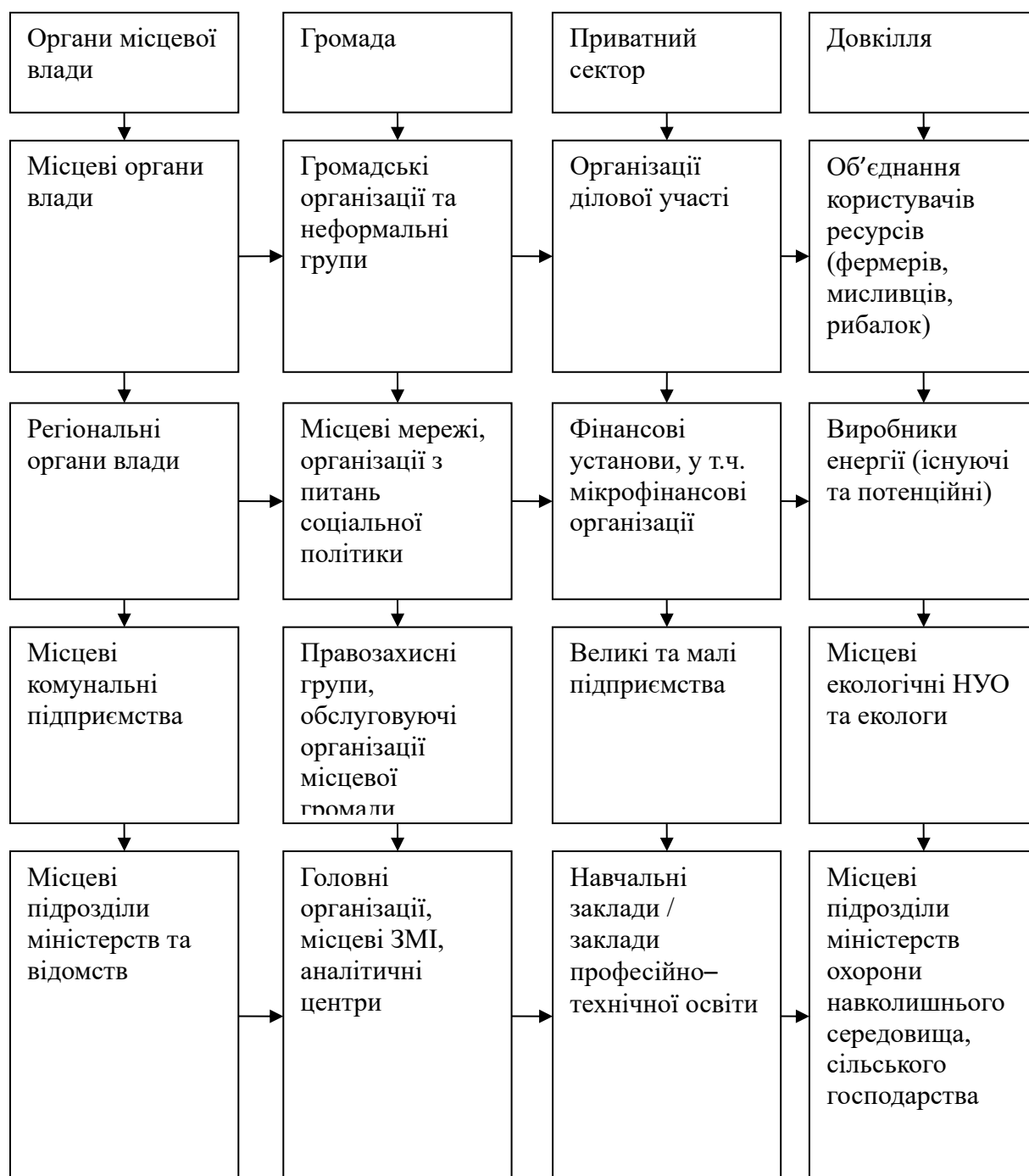

Рисунок 1 - Типові зацікавлені сторони сталого місцевого розвитку

Джерело: адаптовано за [91, 92, 93].

Результати дослідження повинні показувати, в яких аспектах думки груп зацікавлених сторін збігаються та розходяться – як щодо поточної ситуації, так і щодо пріоритетів.

Під час аналізу залучення місцевих зацікавлених сторін до цього принципу управління слід враховувати компетенції та відповідальність місцевих органів влади. Рівень залучення також залежить від структури громади, її організації через групи громадянського суспільства та бажання бізнесу робити внесок у соціальний розвиток регіональної громади, а не лише в її економічний розвиток [91]

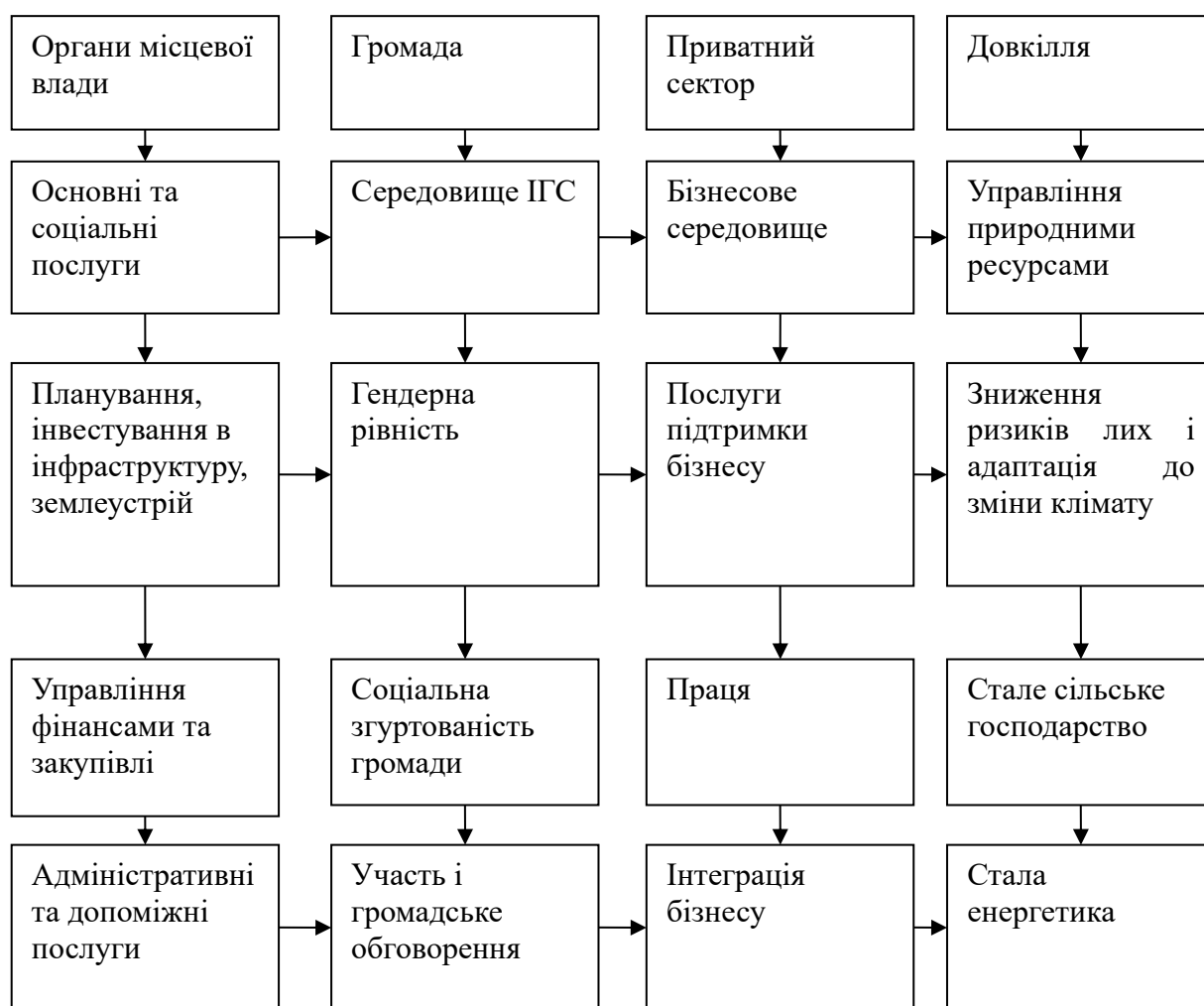

Рисунок 2 - Сфери діяльності головних суб'єктів сталого місцевого розвитку
Джерело: адаптовано за [91, 92, 93].

Досліджуючи питання сільських територій та аграрного підприємництва колектив авторів Рябоконт В.П., Шпикуляк О.Г. та Пехов В.А. вважають, що соціально-економічні процеси, які відбуваються в нашій країні у контексті

вітчизняного розвитку сільських територій, є проблематичними з точки зору відсутності ефективних механізмів консолідації соціальної, виробничої та економічної систем, а також інституцій, що підтримують розвиток сільських територій [92].

Виходячи з концепції соціального капіталу, Остаско Т.О. вважає, що існуючі два типи соціального капіталу, структурний та когнітивний, впливають на економічний розвиток через взаємодію один з одним. Перший, зазвичай об'єктивний, сприяє обміну інформацією, спільним діям та скоординованому прийняттю рішень певною групою зі спільними інтересами, зазвичай доповненим спільно узгодженими емпіричними правилами, з використанням соціальних мереж. Другий за своєю суттю є більш суб'єктивним, оскільки ґрунтується на цінностях, очікуваннях та ментальних характеристиках суспільства [94].

Сьогодні Україна обрала модель соціально орієнтованої ринкової економіки, тому аграрна політика має забезпечити через відповідні організаційно-правові механізми активне залучення фермерів до трансформаційних процесів, участь у їх розробці, впровадженні та моніторингу політики, її ефективності через свої професійні організації. Покращення сільськогосподарських відносин та збільшення участі людини у сталому розвитку сільських територій можна досягти лише за умови належної уваги до матеріальних, соціальних, духовних та інших потреб окремих осіб та сільських громад. Сучасна система сільського господарства вимагає від аграрних підприємців принципово інших якостей порівняно з адміністративно-інструкційними економіками: власної ініціативи, знання ринку та поведінкової емансипації, особистої економічної відповідальності за прийняття рішень, розвиненої економічної та корпоративної культури [92].

Як і раніше та сьогодні системоутворюючими інститутами на сільських територіях є аграрні підприємства, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції, сплачують податки, забезпечують продовольчу безпеку країни. Тому аграрні підприємства з їх матеріальними, людськими та

фінансовими ресурсами забезпечують можливість задоволення потреб сільських жителів [92].

На рисунку 3 узагальнено Стратегічні цілі сталого розвитку сільськогосподарського виробництва та заходи щодо їх реалізації, які були представлені в Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках.

Соціальну складову розвитку аграрного підприємництва можна пов'язати з соціальним капіталом. Так Рябоконт В.П., Шпикуляк О.Г. та Пехов В.А. вважають, що створення соціального капіталу в сільській місцевості базується на людському, інтелектуальному капіталі, сільській місцевості та підприємницькому капіталі, де підприємницький капітал – це кількісні та вартісні показники ресурсів підприємств; людський капітал – населення села та трудові ресурси; інтелектуальний капітал – сукупність знань, інновацій, наукових розробок та інформаційних систем; сільський простір – територіальне утворення, яке також можна виділити як окремий компонент соціального капіталу, навколо якого функціонують усі інші форми капіталу; установи та інститути – об'єднання громадян та організацій [92].

Такий дослідник як Валентинов В.Л. вважає, що соціальний капітал стає вирішальним для успіху підприємницької діяльності в соціально орієнтованій економіці а підприємництво є системним фактором економічного та мотиваційного піднесення сільського суспільства.

Робота аграрних підприємців вирішують питання економічної безпеки та задовольняють потреби всіх осіб шляхом виробництва та продажу сільськогосподарської продукції на ринку. З цієї точки зору, цей тип капіталу має свій власний вплив на формування підприємств та їх економічне зростання. Основними аспектами впливу соціального капіталу є індивідуальний, організаційний та громадський. В. Л. Валентинов вважає, що залежність від соціального капіталу означає, що організаційні структури можуть ефективно

функціонувати лише за умови, що вони побудовані на адекватному рівні соціального капіталу [93].

Рисунок 3 Стратегічні цілі сталого розвитку сільськогосподарського виробництва та заходи щодо їх реалізації

Джерело: побудовано за [95]

Зусилля, зосереджені на побудові конкретних підприємницьких структур без урахування соціального капіталу, необхідного для їх існування, навряд чи будуть ефективними [93].

В період централізованого управління та планової економіки сільськогосподарські підприємства, виконуючи виробничі функції, забезпечували життєзабезпечення працівників та надавали їм різноманітні культурні та соціальні послуги. В цей період аграрне підприємство було центром громадської активності через низку добровільних та обов'язкових функцій, які воно виконували. Відокремлення питань, пов'язаних з аграрним бізнесом та забезпеченням діяльності сільських громад і відсторонення приватних сільськогосподарських формувань від життєво важливих питань членів трудових колективів, не приносило очікуваного ефекту, враховуючи специфіку сільського суспільства порівняно з міським. Це говорить про органічну єдність виробничої, соціальної, культурної, інтелектуальної, громадської та інших підсистем в територіальному та географічному просторі сільської місцевості. Вирішення всього комплексу завдань, пов'язаних з реформуванням в сільській місцевості, залежить від комплексної взаємодії різних факторів і від одночасних змін у політичних, соціальних, моральних, побутових, ментальних та інших складових як аграрних відносин, так і життя сільських громад. Виходячи з цього, можна констатувати той факт, що наприклад, створення та розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є однією з форм підтримки сільських територій. Використання кредитних кооперативів, наприклад, для залучення вільних коштів населення на розвиток аграрного сектору є ознакою високої економічної відкритості та організованості громади.

Згідно зі статтею 36 Конституції України [96], громадяни мають право на свободу об'єднання в політичні та громадські організації для здійснення та захисту своїх прав і свобод, а також для сприяння своїм політичним, економічним, соціальним, культурним та іншим інтересам. Вищезазначені права та обов'язки громадян закріплені в наступних законодавчих актах: ЗУ «Про

громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року № 4572-VI [97], ЗУ «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21 липня 2020 року № 819-IX [98], ЗУ «Про кооперацію» від 10 липня 2003 р. №1087-IV та інших нормативно-правових актах. [87].

Відповідно до українського законодавства можливо створення обслуговуючих кооперативів у сфері постачання, збуту, переробки сільськогосподарської продукції та аграрного сервісу. В зарубіжних країнах з розвинутою ринковою економікою набули поширення постачальницько-збутові кооперативи. Ці стратегії об'єднання підприємств аграрного виробництва переслідують досягнення певної стратегічної мети та цілей. Основною метою об'єднання в кооперативне об'єднання є задоволення економічних, соціальних та інших потреб членів кооперативу на основі їхніх інтересів та розподіл ризиків, витрат і доходів. Кооператив також сприяє розвитку самоорганізації, самоврядування та самоконтролю серед своїх членів. Основні цілі об'єднання повинні враховувати інтереси держави, суспільства та заходи щодо реалізації цілей сталого розвитку аграрного виробництва. Повертаючись до досвіду аграрних держав, де кооперація сільськогосподарських виробників позитивно зарекомендувала себе, слід наголосити, що кооперативи, які успішно функціонують, використовують спільно основні засоби не лише виробничого призначення, але й невиробничого такі як житлово-комунальне господарство, об'єкти культурного та соціально-побутового призначення, охорони здоров'я, освіти [86].

Кооперативи стали рушійною силою в розвитку сільських територій, вони допомагають не тільки в утриманні об'єктів інфраструктури але й в створенні сільськогосподарських шкіл, які відвідують селянські діти. Такі школи відкриваються та утримуються за рахунок пожертвувань у вигляді акцій. Іншими словами, можна визначити важливість впливу кооперації фермерів на забезпечення соціальної складової сталого розвитку [99].

Характер галузі аграрного виробництва також дуже важливий для організації сільськогосподарського кооперативу. Відповідно, кооператив,

утворений виробниками одного й того ж виду продукції, наприклад молочні продукти, м'ясо, рис, мед, овочі, садівництво, тощо, має більше шансів на успіх. Такі кооперативи можуть бути як унікальними, так і багатофункціональними. Наприклад, якщо виробники молока хочуть продавати свою продукцію разом, вони створюють спеціалізований кооператив з продажу молока. а багатофункціональний сервісний кооператив фермерів-молочників створюється, коли приймається спільне рішення про надання ветеринарних послуг та/або організацію переробки молока [100].

До початку воєнних дій на території України аграрний сектор був одним з основних секторів української економіки, і, за словами експертів, має внести вагомий вклад у процесі її повоєнного відновлення [101].

Прус В. вважає, що процес відновлення має перш за все вирішувати нагальні екологічні проблеми, такі як замінування, забруднення та погіршення якості води та повітря, деградація земель, трансформація ландшафтів, втрата біорізноманіття та, зокрема, кліматичні кризи, які загрожують сталому виробництву продуктів харчування та продовольчій безпеці держави в цілому. Постконфліктний розвиток слід розглядати в ширших рамках сталого розвитку сільського господарства, залучаючи всі зацікавлені сторони використовувати сучасні технології. Повоєнний розвиток повинен враховувати не лише повернення до довоєнного рівня виробництва, а й мати на мені збільшення виробництва та забезпечення сталого розвитку та довгострокової стабільності на шляху України до членства в ЄС. [102].

Переглядаючи стратегію сталого розвитку агропродовольчого сектору України під час пост воєнного відновлення, слід наголосити на наступному: інвестиції повинні мати стратегічний характер, а галузь має бути інтегрована в ЄС; зацікавлені сторони, такі як державні інвестори, громадянське суспільство та ЄС. Розвиваючи децентралізацію та співпрацю продовольчих систем слід врахувати ті обставини, що її можна забезпечити шляхом розширення можливостей малих та середніх підприємств, оскільки вони мають більший потенціал для створення екологічного балансу. Також існує потреба в

забезпеченні прозорого ринку землі, налагодити незалежний моніторинг та ефективний контроль за концентрацією земель на другому етапі реформи ринку землі. Інвесторам та донорам необхідно розробити стратегії та політику для вирішення невідкладних питань таких як адаптацію до зміни клімату, деградацію земель, відновлення водної інфраструктури, кліматично розумні альтернативи зрошувальним системам, скорочення викидів парникових газів, вуглецево-нейтральне, декарбонізоване виробництво, справедливу вартість виробленої продукції та збереження земель тощо. Українським аграрним підприємствам слід в своїй діяльності опиратися на стратегію ЄБРР «від ферми до виделки» в рамках Зеленої угоди ЄС, що означає впровадження належної сільськогосподарської практики та найкращих технологій для уникнення та зменшення впливу на навколишнє середовище [103], пришвидшити виконання вимог ЄС в українському аграрному виробництві. У цьому контексті існує велика потреба в міжнародних фінансових установах для підтримки мікро-, малих та середніх підприємств у питаннях довгострокового, середньострокового та короткострокового фінансування, для модернізації технологій та оновлення обладнання відповідно до стандартів та вимог ЄС, а також для підвищення конкурентоспроможності в довгостроковій перспективі.

Аналіз даних рисунку 4 дає підстави для висновку, що за період дослідження загальна кількість сільськогосподарських кооперативів за період дослідження з 2015 по 2023 рік збільшилася на 342 одиниці, в тому числі виробничих кооперативів зменшилася на 21 одиницю або на 2,1 % з іншого боку кількість обслуговуючих кооперативів збільшилася на 363 одиниці або на 40,4 % відповідно.

Така тенденція зумовлена тим, вважає колектив авторів Куцик П., Семів С., Куцик В., Полякова Ю. та Шевчик Б., що на практиці обслуговуючі кооперативи в Україні – це здебільшого кооперативи власників сільськогосподарської техніки, які надають послуги фізичним особам та фермерам, або кооперативи землевласників.

Об'єднання землевласників у кооперативи є зручнішим інструментом управління земельним банком, який використовують компанії, що працюють в аграрному секторі, оскільки їм легше укласти один договір оренди з кооперативом, ніж з кількома землевласниками окремо. Загалом, сільськогосподарські кооперативи в Україні часто об'єднують малі та середні аграрні підприємства та особисті дочірні підприємства.

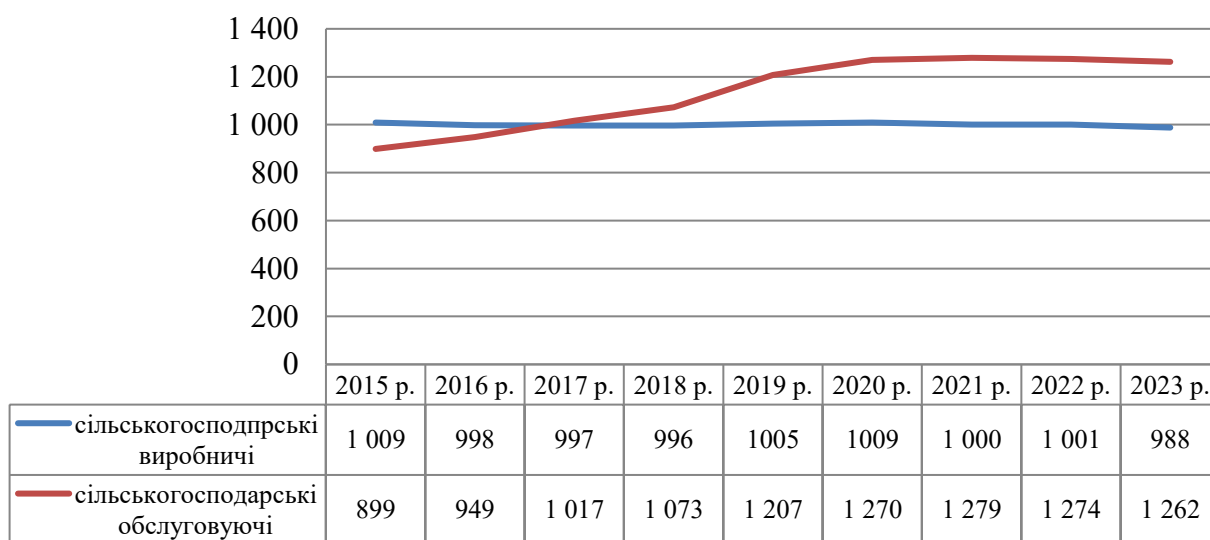

Рисунок 4 Динаміка розвитку сільськогосподарських кооперативів 2015-2023 рр. (станом на 1 січня).

Джерело: [104]

Головною метою таких об'єднань є отримання численних переваг від впровадження бізнес-моделі, заснованої на кооперативних принципах [105].

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» 1997 року через суперечності між офіційними нормами, неформальними обмеженнями та законами ринкової економіки, а також багатовекторний вплив на поведінку партнерів сільськогосподарського ринку, не виправдав очікувань фермерів щодо створення та розвитку широкої мережі сільськогосподарських кооперативів. Організаційно-економічні зусилля центральних та місцевих державних регуляторних органів, зацікавлених у розвитку кооперації в сільській місцевості, призвели до непередбачених наслідків: до відсутності економічних повноважень членів кооперативу щодо володіння, використання та розпорядження майном

кооперативу. Це говорить про те, що з одного боку, серед малих підприємців та фермерів недостатньо знань про можливості кооперативного захисту економічних інтересів, участі у розробці та реалізації аграрної політики, а з іншого боку, спроби місцевих державних адміністративних органів ручним способом подолати взаємну недовіру між потенційними суб'єктами кооперативної співпраці.

Це відбувається тому що будь-яке соціально-економічне явище виникає та динамічно розвивається за наявності всього комплексу необхідних для цього передумов, а за їх відсутності зникає або трансформується в інші форми. Іншими словами, державне регулювання кооперативних відносин має відповідати суспільним потребам та реальному попиту на послуги економічних агентів, а також враховувати виклики мінливого геополітичного середовища.

Саме тому перед ухваленням регуляторних рішень на всіх рівнях управління необхідно щоразу ставити питання: чи є виправданим використання регуляторних механізмів, спрямованих на підтримку кооперації як соціального інституту, та чи можливо об'єктивно оцінити їхню результативність і вплив на розвиток аграрного сектору. Часткова відповідь на це питання криється у специфіці неформальних інститутів, таких як звичаї, ділові традиції, етичні норми, культура взаємин та соціальний тиск на поведінку індивідів. Експерти наголошують, що в умовах загальної невизначеності щодо ролі державного кооперативного сектора значення неформальних інститутів суттєво зростає на рівні окремих фізичних і юридичних осіб. У перехідній економіці, яка лише формує стабільні ринкові умови, суб'єкти господарювання часто координують свої дії через неформальні домовленості, що доповнюють офіційні ринкові правила. Хоча такі механізми супроводжуються високими трансакційними витратами, загальна система продовжує функціонувати. Успадковані неформальні інститути нерідко репрезентують застарілі моделі економічної поведінки, однак вони суттєво впливають на ефективність державних регуляторних заходів у сфері кооперації.

Таким чином, неформальні обмеження відіграють вирішальну роль у тому, чи позитивно сприймають суб'єкти господарювання формальні ринкові інновації, чи ставляться до них байдуже, чи навіть повністю нехтують ними при виборі одного з варіантів економічної поведінки. Виникнення та розвиток кооперативів, як і інших форм соціального капіталу, залежить від інституційного середовища, яке тривалий час залишалося необґрунтовано недосконалим, тому першим кооперативам доручалася роль своєрідного каталізатора або рушійної сили інституційних змін, які не завжди матеріалізувалися, але були бажаними для фермерів і суспільства. Вищезгадане протиріччя між об'єктивними вимогами та відсутністю системних передумов для розвитку кооперативного руху є природним, а «третя сила» – цілеспрямована державна регуляторна політика, спрямована на розвиток дорадчих послуг у сільській місцевості, навчання українських радників у країнах-членах Європейського Союзу з розвиненим кооперативним сегментом, впровадження наукових навчальних програм з кооперативів, тематичні, інформаційні та освітні заходи серед керівників та спеціалістів, спрямовані на переконання їх у перевагах, а часто й відсутності альтернатив, кооперативної поведінки в умовах формування ринкової економіки. Це особливо актуально для нашої країни. Розглядаючи економічні та історичні аспекти розвитку сільськогосподарської кооперації та соціального капіталу в сільській місцевості як системного явища, можна сказати, що в минулому серед факторів, що гальмували їх розвиток, були сильна патерналістська позиція держави, давні традиції індивідуального підприємництва, відносно сприятливі природно-кліматичні умови для сільського господарства, «де соціально-психологічно легше», де економічні та соціально-культурні ментальні особливості селянства. Хоча деякі дослідники, посилаючись на ті ж фактори, займають протилежну позицію та вважають, що традиції та менталітет держави «збігалися з психологічними орієнтирами, що формувалися в суспільній свідомості та в поведінці людей протягом десятиліть кооперативними формами господарської діяльності» [106].

Навіть у складних економічних та воєнних умовах аграрні підприємства постійно нарощують виробництво різних видів сільськогосподарської продукції. Як відомо, приватні господарства мешканців використовують важку фізичну працю, витрачаючи багато часу на виконання окремих операцій. Така продукція швидко псується, тому виробники змушені віддавати її переробним підприємствам, приватним підприємцям за нижчою ціною або самостійно продавати на ринку [107]. Наприклад, метою створення молочно-овочевих кооперативів є збільшення чистого доходу їх членів від індивідуальної діяльності з виробництва молока або овочів у підсобних господарствах. Це досягається не лише шляхом закупівлі та продажу продукції на вигідніших умовах, але й наданням різних послуг, що знижують виробничі витрати та підвищують врожайність молочних та овочевих культур. У майбутньому основними каналами збуту молока та овочів, вироблених у приватних господарствах мешканців, будуть роздрібні ринки та переробні підприємства. Виробники цієї продукції, об'єднуючись з метою спільної реалізації, тим самим розширюють сегменти ринку, зменшують транспортні витрати, отримують вільний час для іншої роботи та відпочинку[92]. Створення оптової товарної групи дозволяє здійснювати договірну співпрацю з державними та приватними підприємствами та установами промисловими підприємствами, дитячими садками, школами, лікарнями, підприємствами громадського заручування, а також переробними підприємствами. Кооператив не закуповує продукцію у фермерів, а продає її від їхнього імені, тому будь-яке збільшення ціни продажу або зменшення собівартості реалізації повертається членам кооперативу як різниця між початковою та кінцевою ціною. У цьому полягає відмінність обслуговуючого кооперативу від комерційної посередницької організації, де виручка від продажу не використовується для фінансування сільськогосподарського виробництва [92].

Тому, під час розробки організаційно-економічної стратегії сталого розвитку сільськогосподарського виробництва можна використовувати три сценарії: оптимістичний, реалістичний та песимістичний. Кожен сценарій має

певні характеристики, які базуються на результатах аналізу сільськогосподарського виробництва, використанні кореляційно-регресійних моделей, що описують вплив ресурсоефективності на стан інтегральних показників, а також експертних опитуваннях для визначення рівня використання ринкових можливостей сільськогосподарськими підприємствами та рівня їх активної участі у розвитку сільськогосподарських підприємств [92]

Світова практика та вітчизняний досвід переконливо доводять, що розвинене аграрне підприємництво є найважливішою конкурентною перевагою сільських територіальних громад, аграрних регіонів та держави в цілому. Тому серед багатьох функцій сільського суспільства виробничої, соціально-демографічної, природно-рекреаційної, просторово-комунікаційної, історико-культурної, тощо формування сучасного аграрного підприємництва в сільській місцевості набуває стратегічного значення.

Також необхідно відмітити, що формування стратегій розвитку аграрного підприємництва неможливе без впровадження сучасного інформаційного забезпечення з використанням інтернет-технологій. Лише в умовах розвиненої інформаційної інфраструктури можна створити ефективні мережі взаємодії та певну організаційну структуру громадянського суспільства в сільській місцевості. Це також сприяє налагодженню взаємної довіри між людьми, забезпечує відкритість та публічний контроль за реалізацією соціальних ініціатив і дотриманням зобов'язань усіма учасниками процесу. Доступ до зручних і дієвих каналів інформації щодо аграрної політики держави, кон'юнктури ринку сільськогосподарської продукції, екологічної ситуації, ходу реалізації програм соціально-економічного розвитку, а також оцінки ефективності роботи місцевих органів влади є ключовим чинником адаптації сільського населення до викликів технологічного прогресу та модернізації аграрної економіки.

У контексті агробізнесу слід також звернути увагу на стратегії розвитку сільських територій, яка є основою агробізнесового простору. Так, Тимошенко М. М., спираючись на проблеми та завдання сталого розвитку, розробив низку

базових стратегій розвитку сільських територій, включаючи необхідні інструменти для їх реалізації, які можуть забезпечити прискорення соціально-економічного розвитку сіл України. На думку автора, такими стратегіями є[108]:

1. Стратегія глибокої модернізації агропромислового комплексу. Така стратегія спрямована на підвищення продуктивності сільського господарства та його екологічної стійкості.

2. Стратегія розвитку малого та середнього бізнесу в сільській місцевості. Така стратегія спрямована на диверсифікацію сільської економіки та підвищення рівня зайнятості.

3. Стратегія розвитку зеленої енергетики. Метою цієї стратегії є зменшення залежності від викопного палива, створення внутрішніх джерел енергопостачання сіл та покращення екологічної ситуації.

Вищезазначені стратегії, за умови їх комплексного впровадження, здатні створити необхідні умови для підвищення ефективності сталого розвитку сільських територій в Україні. На нашу думку, головною перевагою цих стратегій є те, що вони функціонально спрямовані на забезпечення економічної стабільності сільських територій, підвищення рівня життя сільських жителів та захист навколишнього середовища.

Однією з головних цілей сталого розвитку в сільськогосподарському секторі є мінімізація впливу на навколишнє середовище при одночасному підвищенні продуктивності виробництва. Це включає впровадження практик, що сприяють відповідальному управлінню природними ресурсами, включаючи збереження землі, енергії та води, мінімізацію відходів, біорізноманіття, мінімізацію шкоди для навколишнього середовища та пом'якшення наслідків зміни клімату. Ключовим елементом сталого розвитку в сільськогосподарському секторі є економічна стійкість, яка повинна забезпечити адекватну економічну віддачу для підтримки агробізнесу та належної винагороди виробників. Соціальна стійкість наголошує на справедливості, інклюзивності та забезпеченні справедливого розподілу ресурсів між усіма зацікавленими сторонами, включаючи фермерів та сільські громади [109].

Стратегічне управління на основі сталого розвитку – це підхід до управління бізнесом, який допомагає аграрним підприємствам виживати та бути стійкими в конкурентному середовищі. Він передбачає, що агропідприємства не лише прагнуть економічного зростання та прибутку, але й піклуються про навколишнє середовище та суспільство. Іншими словами, впроваджуючи стратегічне управління на основі сталого розвитку, вони прагнуть успіху, водночас працюючи на благо суспільства та планети [110, 111].

Для зміцнення економічної стійкості аграрних підприємців доцільно впроваджувати стратегії, що передбачають диверсифікацію джерел доходів, розвиток переробки продукції з доданою вартістю та розширення збутових каналів. Це дає змогу отримувати більшу частку прибутку в межах ланцюга створення вартості та підвищує здатність підприємців протистояти економічним викликам. Надзвичайно важливо також забезпечити розширення прав дрібних виробників через укріплення прав на землю, доступ до ринків, фінансових і страхових послуг, що сприяє зростанню їх фінансової стабільності. Важливо підтримувати впровадження моделей сталого виробництва та споживання на всіх етапах аграрного виробничого ланцюга - від постачальників до кінцевих споживачів - задля формування попиту на екологічно й соціально відповідальну продукцію. У сфері соціальної стійкості ключовими є заходи, спрямовані на забезпечення рівного доступу до освіти та медичних послуг, а також інвестування в розвиток сільської інфраструктури та соціальної сфери. Такі дії покликані усунути глибинні причини бідності й нерівності на сільських територіях, сприяти інклюзивному зростанню та розвитку людського й соціального потенціалу.